

प्रति,

- १) जिल्हाधिकारी तथा  
अध्यक्ष, राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान (सर्व)
- २) जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी  
तथा सदस्य सचिव राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान (सर्व)

**विषय- राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान कडधान्य सन २०१२-१३**  
**मार्गदर्शक सूचना.....**

संदर्भ- केंद्र शासनाचे दि. १८ एप्रिल २०१२ चे पत्र.

केंद्र शासनाचे दि. १८ एप्रिल २०१२ चे पत्रान्वये, राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान राबविण्याच्या सूचना दिल्या आहेत. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानाची अंमलबजावणी करणेसाठी करावयाच्या कार्यवाहीच्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात आल्या असून त्या (<http://www.nfsm.gov.in>) या वेबसाईट वर उपलब्ध आहेत.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान कडधान्य सन २०१२-१३ मध्ये प्रत्येकी १०० हे. चे प्रात्यक्षिक प्रकल्प व प्रत्येकी १०० हे.चे प्रात्यक्षिक विरहित लघुप्रकल्प अशा दोन प्रकाराचे प्रकल्प राबवावयाचे आहेत. या प्रकल्पाचे उद्दीष्ट काय रहाणार आहे व त्यावरून जो परीणाम अपेक्षित आहे याची नीट मांडणी करून लघुप्रकल्प तयार करण्यात यावेत. प्रकल्प पुर्ण झाल्यानंतर त्यात कितपत यश आले आहे ते नमुद करून प्रगति अहवाल तयार करण्यात यावेत. तसेच त्याची विविध बाबींच्या फोटोसहीत यशोगाथा तयार करण्यात यावी.

**प्रकल्प तयार करताना खालील बाबींचे पालन करावे.**

१) सोबत प्रपत्र १-अ मध्ये जिल्हानिहाय, पिकनिहाय राबवावयाच्या पिक प्रात्यक्षिक प्रकल्प व प्रपत्र १-ब मध्ये पिक प्रात्यक्षिक विरहित प्रकल्पांची संख्या दिली आहे. पीकाचे क्षेत्रानुसार तसेच जेथे क्षेत्र वाढीस व उत्पादकता वाढीस वाव आहे याचा विचार करून तालुकानिहाय/मंडलनिहाय राबवावयाचे लघुप्रकल्पांची संख्या निश्चित करावी व संबंधिताना तसे कळविण्यात यावे व प्रकल्प अहवाल तयार करण्याच्या सूचना देण्यात याव्यात.

**प्रकल्प अहवाल तयार करताना खालील बाबींचे मुलभुत सर्वेक्षण करण्यात यावे**

अ) निवडलेल्या क्षेत्रातील पीकनिहाय क्षेत्र,पीक पध्दती

ब) पीकनिहाय वाणाखालील क्षेत्र व वाण निहाय उत्पादकता.

- क) जमिन आरोग्य पत्रिका नुसार जमीनीचा सामु तसेच उपलब्ध नत्र,स्फुरद, पालाष व सुक्ष्ममुलद्रव्ये
- ड) उपलब्ध सिंचन सुविधा त्यातुन सिंचना खालील क्षेत्र व कडधान्य पिकासाठी उपलब्ध होणारे सिंचन
- इ) उपलब्ध ट्रॅक्टर/पॉवर टीलर/बैल जोडी संख्या तसेच औजारे निहाय उपलब्धता
- फ) पीकनिहाय निविष्ठा वापराचे प्रमाण
- ग) उपलब्ध कुशल व अकुशल मनुष्यबळ
- ह) निविष्ठा उपलब्धतेच्या सुविधा तसेच तयार झालेल्या कृषि मालाची पणन व्यवस्था
- उपरोक्त बाबींचा विचार करुन लघुप्रकल्प आराखडा तयार करावा व क्षेत्र व उत्पादकता वाढीचे लक्षांक ठरविण्यात यावेत व त्याचे नियोजन करण्यात यावे. लक्षांक ठरविताना सर्वात जास्त साध्य झालेली उत्पादकतेपेक्षा जास्त प्रमाणात लक्ष निर्धारित करण्यात यावे.
- २) सर्व प्रकल्प शेतक-यांचे गट करुन गटामार्फत राबविण्यात यावेत.
- ३) सर्वसाधारणपणे १० हे.चे गट तयार करुन प्रत्येक १० हे.मागे गटप्रमुख म्हणुन एका प्रगतिशील शेतक-याची निवड करण्यात यावी म्हणजेच एका प्रकल्पामध्ये सर्वसाधारण १० गट तयार करुन त्याचे प्रत्येकी १ प्रमाणे १० गटप्रमुखांची निवड करावी व गटप्रमुखांच्या सहाय्याने लाभार्थ्यांची निवड करावी.
- ४) मागील वर्षी लाभ दिलेल्या प्रकल्पांची (क्षेत्राची)व त्यातील शेतक-यांची पुन्हा निवड करण्यात येवू नये.
- ५) पिक प्रात्यक्षिक विरहित प्रकल्पामध्ये राबवावयाच्या बाबीची माहिती प्रपत्र-२ मध्ये देण्यात आलेली आहे.
- ६) पिक प्रात्यक्षिक प्रकल्पामध्ये १०० हे. क्षेत्रावर समुह स्वरूपात पिक प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करावयाचे आहे. प्रात्यक्षिकासाठी कृषि विद्यापीठाचे शास्त्रज्ञांची शिफारस घेवून शिफारशीनुसार निविष्ठांचा वापर करण्यात यावा.
- ७) गटप्रमुखांच्या सहाय्याने राबवावयाच्या कार्यक्रमाचे नियोजन करण्यात यावे. तसेच त्याचे वेळापत्रकही तयार करण्यात यावे. महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ,महाराष्ट्र कृषि उदयोग विकास महामंडळ,महाराष्ट्र लघु उदयोग विकास महामंडळ व महाराष्ट्र राज्य सहकारी पणन महासंघ यांचे क्षेत्रीय अधिका-यांशी संपर्क साधुन निविष्ठांचा पुरवठा कोणत्या ठीकाणी करावयाचा आहे याची माहिती दयावी व निविष्ठा पुरवठ्याचे नियोजन करण्यात यावे.
- ८) हंगामपुर्व प्रशिक्षणामध्ये राबवावयाच्या कार्यक्रमा बाबत माहिती दयावी तसेच तांत्रिक बाबींचे मार्गदर्शन करावे. तसेच पुरवठा करण्यात येणा-या निविष्ठांचे वाटपा बाबतचे वेळापत्रक शेतक-यांना अवगत करुन देण्यात यावे.
- ९) सुधारीत कृषि औजारांची उपलब्धता व सेवा उपलब्ध होण्यासाठी स्वयंरोजगार सेवा पुरवठादार गट तयार करण्यात यावे व स्थानिक गरजे नुसार प्रपत्र २ मध्ये दर्शविलेल्या औजारांचा अनुदानावर पुरवठा करण्यात यावा. तसेच औजारांचा लाभ गरजेनुसार वैयक्तीक लाभार्थ्यांनाही देता येईल. यासाठी दिलेल्या निकषानुसार लाभार्थ्यांची निवड करण्यात यावी.

१०) पिक प्रात्यक्षिके, बियाणे वाटप,एकात्मिक अन्न द्रव्ये व्यवस्थापन (जिप्सम व सुक्ष्ममुलद्रव्ये),यांत्रिकरण, पंपसंच वितरण, पिक संरक्षक, शेतकरी प्रशिक्षण इ. कार्यक्रम राबविण्यासाठी सर्वसाधारण मार्गदर्शक सूचना सोबत देण्यात आलेल्या आहेत.

११) प्रत्येक प्रकल्पामध्ये लाभार्थीची माहिती,निविष्ठा पुरवठा,प्रशिक्षण या बाबींची नोंद एका नोंदवहीमध्ये ठेवण्यात यावी.तसेच एक भेटीची नोंद वही ठेवून वरीष्ठ अधिकारी,कृषि विद्यापिठ शास्त्रज्ञ यांच्या भेटीच्या नोंदी ठेवाव्यात व त्याचे अभिप्राय व स्वाक्ष-या घेण्यात याव्या.

प्रकल्पांतर्गत राबवावयाचा बाबनिहाय, जिल्हानिहाय कार्यक्रम प्रपत्र-३ मध्ये देण्यात आलेला आहे. व प्रकल्पाबाहेर राबवावयाचा बाबनिहाय, जिल्हानिहाय कार्यक्रम प्रपत्र-४ मध्ये देण्यात आलेला आहे. प्रकल्पाबाहेर राबवावयाचे दिलेल्या जिल्हानिहाय लक्षांकानुसार जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी तालुक्याचे कडधान्याचे क्षेत्रानुसार कार्यक्रमाचे वाटप करावे. व त्यानुसार कार्यक्रम राबविण्याबाबत सर्व संबधितांना कळविण्यात यावे.

### प्रकल्पा अंतर्गत व प्रकल्पा बाहेरील राबवावयाच्या बाबींसाठी लाभार्थी निवडण्यासाठीचे निकष :-

- केंद्र शासनाच्या निर्णयानुसार एकूण वाटपाच्या १६ टक्के तरतूद अनुसुचित जातीसाठी व ८ टक्के तरतूद अनुसुचित जमातीसाठी राखून ठेवली जाईल.
- एकूण तरतूदीच्या कमीत कमी ३० टक्के तरतूद अल्प,अत्यल्प व महिला शेतक-यांसाठी ठेवावी.
- ज्या ठिकाणी अपंग शेतकरी असेल तर योजनेतील बाबीसाठी त्यांची प्राधान्याने निवड करण्यात यावी.
- लाभार्थ्यांची निवड कृषि सहाय्यकाने करावी तदनंतर त्यास मंडळ कृषि अधिकारी/तालुका कृषि अधिकारी यांनी तपासून मान्यता दयावी. मान्य केलेल्या लाभार्थीची यादी ग्रामपंचायतीच्या नोटीस बोर्डवर लावण्यात यावी.
- जिल्हास्तरीय समीतीद्वारा याचे सनियंत्रण करण्यात यावे.
- अनुसुचित जाती, जमाती महिला व अपंग लाभार्थ्यांची संख्या व त्यांना दिलेले अनुदान याबाबीची माहिती मासिक प्रगती अहवालासोबत स्वतंत्र प्रपत्रामध्ये सादर करण्यात यावी.

### लाभार्थीची ऑनलाईन माहिती भरणे

१. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान अंतर्गत - भात, गहू, कडधान्य कार्यक्रमांमध्ये लाभार्थ्यांना निरनिराळ्या बाबीचा लाभ देण्यात येतो याविषयाची तालुकानिहाय माहिती ऑनलाईनवर भरण्याविषयी केंद्र शासनाने सूचित केलेले आहे. या करीता केंद्र शासनाने <http://www.nfsm.gov.in> या वेबसाईटवर माहिती भरण्याची व्यवस्था केलेली आहे. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान कार्यक्रमांमध्ये समाविष्ट असलेल्या जिल्ह्यामधील सर्व तालुका कृषि अधिकारी यांनी निरनिराळ्या घटकांतर्गत लाभ

दिलेल्या लाभार्थ्यांची माहिती ऑनलाईन भरावयाची आहे. यासाठी उप विभागीय कृषि अधिकारी व जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांच्यावर जबाबदारी निश्चीत करण्यात आली आहे.

२. संकेतस्थळावरती माहिती भरणे अनिवार्य असल्यामुळे अपूर्ण माहिती असल्यास पुढील निधीची तरतुद केली जाणार नाही याची नोंद घेण्यात यावी.
३. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानांतर्गत गावनिहाय वाटप केलेल्या निविष्ठा, प्रात्यक्षिके व इतर दिलेले लाभ या बाबतची लाभार्थिची यादी ग्राम पंचायत कडे पाठवुन सदरील माहिती ग्रामसभेत सादर करावी.
४. सोबत जोडलेल्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार कार्यवाही करण्यात यावी व अभियान कार्यक्रम यशस्वीपणे राबवावा.

सोबत :- वरीलप्रमाणे

-//स्वाक्षरीत//-

कृषि संचालक

(विस्तार व प्रशिक्षण)

कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य,

पुणे ४११ ००५

प्रतिलिपी माहिती व योग्य त्या कार्यवाहीस्तव अग्रेषित :-

- १) विभागीय कृषि सह संचालक (सर्व)
- २) कृषि विकास अधिकारी (सर्व)

प्रत माहितीस्तव सादर :-

मा.प्रधान सचिव, कृषि व पदुम विभाग,मंत्रालय,मुंबई-४०० ०३२.

प्रत :- माहिती तथा उचित कार्यवाहीसाठी सस्नेह अग्रेषित.

१. कृषि संचालक (सर्व), कृषि आयुक्तालय, पुणे.
२. व्यवस्थापकीय संचालक,महाराष्ट्र कृषि औद्योगिक विकास महामंडळ,राजन हाऊस,  
३ रा मजला, प्रभादेवी, मुंबई- ४०० ०२५.
३. व्यवस्थापकीय संचालक,महाराष्ट्र बियाणे महामंडळ, प्लॉट नं.८ शास्त्रीनगर, अकोला यांना  
माहितीस्तव व योग्य त्या कार्यवाहीसाठी.
४. व्यवस्थापकीय संचालक,महाराष्ट्र राज्य लघुउद्योग विकास महामंडळ,मुंबई.
५. संशोधन संचालक, डॉ.पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला.
६. संशोधन संचालक, कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली.
७. संशोधन संचालक, महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहूरी.
८. संशोधन संचालक, मराठवाडा कृषि विद्यापीठ, परभणी.
९. संचालक, महाराष्ट्र कृषि शिक्षण व संशोधन परिषद, भोसलेनगर, पुणे- ४११ ००५.

## मार्गदर्शक सूचना

### अ) प्रात्यक्षिक प्रकल्प:

१) पिक प्रात्यक्षिके १०० हेक्टरच्या प्रकल्पामध्ये राबविण्यात यावी. जिल्हानिहाय, पिकनिहाय किती प्रात्यक्षिक प्रकल्प राबवावयाचे आहेत याची माहिती सोबतच्या प्रपत्र क्र.१ मध्ये देण्यात आली आहे.

२) एका हेक्टरसाठी बियाणे व निविष्ठासाठी रु.४१२५/- अनुदान उपलब्ध आहे. एका शेतक-यास एक हेक्टरचे पिक प्रात्यक्षिक देण्यात यावे.

३) प्रात्यक्षिकांमध्ये कोणत्या तंत्रज्ञानाचा अवलंब करावा हे ठरविण्यासाठी जि.अ.कृ.अ. यांच्या स्तरावर समिती स्थापन करण्यात यावी. या समितीमध्ये उप विभागीय कृषि अधिकारी व कृषि विद्यापीठ तज्ञांचा समावेश करावा. त्यानुसार कोणत्या निविष्ठांचा वापर करावा याबाबतची शिफारस जिल्हा मासिक चर्चासत्रामध्ये घेण्यात यावी.

राज्यात बहुतांशी कडधान्याची पीके खरीप हंगामात कोरडवाहू परिस्थितीत घेतली जातात. यास्तव प्रात्यक्षिके आयोजित करतांना मुलस्थानी जलसंधारण हि बाब अनिवार्य राहिल.

प्रात्यक्षिक प्रकल्प राबविण्याची जबाबदारी मंडल कृषि अधिकारी यांचेवर सोपविण्यांत येत आहे. त्यांनी कृषि पर्यवेक्षक, कृषि सहाय्यकाचे सहाय्याने सदर प्रकल्प राबवावेत.

### ४) प्रात्यक्षिके आयोजित करण्याचा उद्देशः--

कृषि विद्यापीठांनी संशोधनाने विकसित केलेले आधुनिक तंत्रज्ञान, सुधारित मशागत पध्दतीचे तंत्र तसेच कमी दिवसात जास्त उत्पादन देणारे वाण या सर्वांचा अवलंब करून कडधान्य पिकांची उत्पादकता व उत्पादन वाढविणे, हा प्रात्यक्षिके आयोजित करण्याचा प्रमुख उद्देश आहे. प्रात्यक्षिके आयोजित करताना कृषि विज्ञान केंद्रे, कृषि क्षेत्रात कार्यरत असणा-या स्वयंसेवी संस्था, स्वयंसहाय्य गट, महिला शेतकरी गट, यांचा सहभाग घ्यावा. प्रात्यक्षिकांचे नियोजन ग्रामसभेला अवगत करावे.

ज्या शेतक-याचे यापूर्वी कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षण झालेले आहे अशा शेतक-यांना प्रात्यक्षिकांसाठी शेतकरी निवडतांना प्राधान्य देण्यात यावे. मूलभूत सर्वेक्षणा आधारे प्रात्यक्षिक राबवावयाच्या बाबी व त्याचा प्राधान्यक्रम निश्चित करावा. प्रात्यक्षिके आयोजित करतांनाच त्यामागील हेतू स्पष्ट असणे गरजेचे आहे. त्यासाठी प्रात्यक्षिकांसाठी घटक निवडतांना त्या भागातील कडधान्य पिकाच्या उत्पादकतेस कारणीभूत असलेल्या घटकांचा अभ्यास करून प्रात्यक्षिकात त्याच्या सुधारणांवर भर द्यावा.

### ५) क्षेत्राची निवड / निकष :-

प्रात्यक्षिक क्षेत्र ठळकपणे लक्षात यावे यासाठी जे प्रात्यक्षिके क्षेत्र निवडीचे निकष आहेत ते पाळावेत प्रात्यक्षिकाचे क्षेत्र निवडतांना सीमांतिक शेतकरी, अनुसूचित जाती / जमाती व महिला यांना योग्यप्रमाणात प्राधान्य द्यावे. त्याच बरोबर जमिनीची स्वच्छता, मृद चाचणी अहवालाप्रमाणेच खतांचा वापर, चांगल्या बियाणाची निवड, बीज प्रक्रीया, कि ड रोग सर्वेक्षण, जैविक औषधांचा वापर, जैविक खतांचा वापर, पिकाची निगा चांगली राखली जात आहे, याविषयी दक्ष रहाणे गरजेचे आहे. एकाच प्रात्यक्षिक क्षेत्रात अनेक विभिन्न वाणांचे मिश्रण

असणार नाही, याची दक्षता घ्यावी. तसेच पारंपारीक पध्दतीने औषधांची फवारणी न करता ती सर्वेक्षणावर आधारित आयपीएम तत्वानुसार करावी. प्रत्येक प्रात्यक्षिकाशेजारी गुणात्मक तुलनेसाठी शेतकरी स्थानीक पध्दतीने करीत असलेल्या शेतातून “कन्ट्रोल प्लॉट” निवडावा व दोन्ही क्षेत्राच्या पिकाच्या पेरणीपासून कालक्रमानुसार वापरलेल्या निविष्टांच्या नोंदी बरोबरच त्यासाठी आलेल्या खर्चाची तारीखवार नोंद व दोन्ही क्षेत्रातून आलेल्या उत्पादनाची सांख्यिकी पध्दतीने विश्लेषणात्मक नोंदी अभीलेखात ठेवाव्यात. त्या खालील प्रपत्रात ठेवाव्यात तसेच त्याची तपासणी वरिष्ठ अधिका-यांनी वेळोवेळी करावी व आपले अभिप्राय / सूचना नोंदवावेत प्रात्याक्षिकांचे, प्रात्याक्षिकनिहाय व शेतकरी निहाय पिकाच्या विविध अवस्थेमध्ये निरिक्षणे घेऊन ही माहिती कृषि सहाय्यकाकडे नोंद घेऊन संकलित करून ठेवणे आवश्यक आहे.

गांवनिहाय संकलित केलेल्या ह्या निरिक्षण अहवालाची एकत्रित नोंद तालुकास्तरावर एका स्वतंत्र नोंदवहीत प्रात्याक्षिकनिहाय ठेवण्याची जबाबदारी मंडळ कृषि अधिकारी यांची राहिल. पर्यवेक्षीय अधिकारी ज्यावेळी अशा प्रात्याक्षिकांना भेटी देतील तेव्हा त्यांनी या नोंद पुस्तिकेत प्रात्याक्षिकाविषयीची आपली नोंद करणे आवश्यक राहिल. याशिवाय पुढे नमूद केलेप्रमाणे शेती प्रात्याक्षिकासंबंधी खालील सूचना मार्गदर्शक तत्वे म्हणून अवलंबविण्यात यावेत.

योजना : शेतक-याचे नाव प्रात्यक्षिकाचा हेतू  
सर्व्हे नंबर

अ.क्र	निवडलेली बाब / घटक	स्थानीक पध्दत (कन्ट्रॉल प्लॉट)	त्यानुसार खर्च	सुधारीत पध्दत (प्रात्याक्षिक क्षेत्र)	त्यानुसार खर्च	कमी/अधीक खर्च	संभाव्य कारणे

प्रात्यक्षिक क्षेत्रावर ठळकपणे दर्शनिय भागात फलक लावावेत त्यात वरील सर्व प्रमुख बाबी दर्शवाव्यात. खरिप कडधान्याचे क्षेत्र काही प्रमाणात कमी झाल्याचे दिसून येते. यासाठी या पिकांखालील क्षेत्र वाढविण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न व्हावेत. गेल्या काही वर्षातील अनियमित पजन्यमानामुळे ज्या पिकांची सलग क्षेत्रावरिल पेरणी कमी झाल्याचे दृष्टोत्पत्तीस येत आहे अशा कडधान्य पिकांचे उत्पादन कृषि विद्यापीठाने व कृषि खात्याने शिफारस केलेल्या आंतरपीक, मिश्रपीक व बांधावरील पिक पध्दतीचा अवलंब वाढवून राज्याने त्यांना दिलेले उत्पादनाचे उद्दिष्ट साध्य करावे यासाठी केंद्र शासनाचे कडधान्य संचालनालय आग्रही आहे. यासाठी गटप्रात्यक्षिकांमध्ये योग्य त्या आंतरपीक/मिश्रपीक पध्दतीचा समावेश करावा.

६) प्रात्यक्षिके आयोजित करण्यासाठी शेतक-यांचे प्रशिक्षण :-

मागील वर्षी प्रात्यक्षिके आयोजित करताना उपस्थित झालेल्या अडचणी विचारात घेऊन, अभ्यास करून प्रात्यक्षिक कार्यक्रमाचे नियोजन करावे. आपले जिल्ह्यातील महत्वाची कडधान्य पीके लक्षात घेऊन कोणते प्रशिक्षण शेतक-यांना देणे आवश्यक आहे हे निश्चित करावे.

७) प्रात्यक्षिकांसाठी निविष्टांची व प्रात्यक्षिकांचे व्यवस्थापन :--

- प्रात्यक्षिक क्षेत्रात कमी दिवसात व जास्त उत्पादन देणा-या खात्याने शिफारस केलेल्या व १० वर्षांच्या आतील अधिसूचित झालेल्या वाणांचे प्रमाणित बियाणे वापरण्यात यावे.
- प्रात्यक्षिकांसाठी लागणारे बियाणे महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ/ राष्ट्रीय बीज निगम/कृषि विद्यापीठे व इतर शासकीय/निमशासकीय संस्था यांचेकडून खरेदी करण्यात यावे.
- जिवाणू संवर्धक पाकिटे खात्याने निश्चित केलेल्या संस्थांकडून खरेदी करण्यात यावे.
- सूक्ष्ममूलद्रव्याची मागणी कृषि उद्योग विकास मंडळाकडे करावी. त्यावरच अनुदान देय राहिल.

अद्ययावत नवीन व संकरित वाणांचाच प्रात्याक्षिकांमध्ये समावेश करण्यात यावा. कृषि अणुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापीठांनी प्रयोगातील प्रसारीत केलेल्या वाणांचा व संकरित जातींचा समावेश प्रात्यक्षिकामध्ये करावा. प्रात्यक्षिक क्षेत्रामध्ये कृषि विद्यापीठाने / खात्याने शिफारस केलेल्या अधिसूचित जातीचे प्रमाणित बियाणेच वापरावे. नवीन जात व संकरित वाण जे कृषि विद्यापीठाने संशोधन केलेले प्रसारीत बियाणेसुद्धा कृषि विद्यापीठे अथवा महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळाकडून घेण्यास हरकत नाही. प्रात्यक्षिकासाठी निवड केलेल्या शेतक-यांना पेरणीपूर्वीच लागणा-या सर्व निविष्टांचा पुरवठा होणे गरजेचे आहे. लागणा-या निविष्टा गावपातळीवरील सहकारी संस्थांकडून, खरेदी-विक्री संस्थांकडून, बियाणे महामंडळाकडून वेळीच पुरवठा होईल याची खबरदारी घेण्यात यावी.

८) प्रात्यक्षिकांसाठी आवश्यक असलेली खते, बियाणे, किटकनाशके व इतर बाबी हंगामापूर्वीच ज्या शेतक-यांच्या शेतात प्रत्यक्ष गट प्रात्यक्षिके आयोजित करावयाची आहेत त्यांना वेळेत पोहोचणे आवश्यक आहे. सदर बाबीची जबाबदारी ही तालुका कृषि अधिकारी यांची राहिल. जेणेकरून पीक पेरणीचा हंगाम/पीक पेरणीच्या तारखांना पेरणी करणे सुलभ होईल.

९) सदर प्रात्यक्षिकामध्ये पेरणीपूर्व बीज प्रक्रिया प्रात्यक्षिके आयोजित करणे अनिवार्य राहिल. जिवाणू संवर्धन पाकिटे, सूक्ष्म मूलद्रव्ये इत्यादींची मागणी वेळीच हंगामापूर्वी पुरवठादार संस्थांकडे केल्यास वेळेवर निविष्टा उपलब्ध करून देणे सुलभ होईल.

१०) निरीक्षण :-

कृषि पर्यवेक्षकांनी प्रात्यक्षिकाचे प्लॉट सोबत स्थानिक प्लॉट (कंट्रोल प्लॉट) बरोबर आयोजित करावी. या दोन्ही प्लॉटमधील सविस्तर तुलनात्मक निरीक्षणे ठेवण्यांत यावी. अंतिम निरीक्षणानुसार उत्पादनाची आकडेवारी घेवून त्याची रजिस्टरमध्ये नोंद करावी. तसेच प्रात्यक्षिकांच्या क्षेत्रात पूर्वी कोणते पीक घेतले होते, तसेच माती परीक्षणानुसार उपलब्ध अन्नद्रव्य याची देखील नोंद ठेवावी.

## ११) शेती दिन :-

प्रात्यक्षिके घेतलेल्या ठिकाणी पीकाच्या वेगवेगळ्या महत्वाच्या वाढीच्या अवस्थेत कमीत कमी दोन वेळा शेतीदिन घेण्यांत यावेत व शेतक-यांना त्या पिकाच्या उत्पादन वाढीच्या समस्याविषयी मार्गदर्शन करावे. याप्रसंगी गावातील शेतकरी तसेच तालुक्यातील व जिल्ह्यातील प्रतष्ठीत व्यक्ति विशेषतः सभापती, आमदार, खासदार व मंत्रीमहोदयांना आवर्जून आमंत्रित करावे. आयोजित केलेल्या शेतीदिनाचा तपशिल कृषि पर्यवेक्षकाने स्वतंत्र वहीत नोंद करून ठेवावी.

महत्वाचे – प्रात्यक्षिक प्रकल्पाच्या ठळक ठिकाणी फलक लावण्यात यावा.त्यावर राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान अंतर्गत पीक प्रात्यक्षिक असे नमुद करून त्यावर खालील माहिती लिहावी

- समाविष्ट गावांचे नाव
- शेतकरी संख्या
- पीक व वाण
- बियाण्याचे प्रमाण व पेरणीचे अंतर
- पेरणीची तारीख
- वापरलेल्या निविष्ठा

पिक प्रात्यक्षिक प्रकल्पासाठी अनुदानाचा तपशिल

अ.क्र.	बाब	रक्कम रु.
१	१.०० हे. प्रात्यक्षिकासाठी रु.४१२५/- बियाणे व इतर निविष्टेसाठी देय राहिल. म्हणजेच १०० हे.च्या गटासाठी ४.१२५ लाख अनुदान देय आहे.	४१२५००/-
२	१०० हे. गटावर प्रात्यक्षिके राबविणेसाठी शास्त्रज्ञ/केंद्र शासनाचे अधिकारी यांचे भेटीसाठी, मानधन व (ऑईल, पेट्रोल घेण्याच्या सोईसाठी)तसेच शेतकरी प्रवर्तकासाठी प्रति माह रु.३०००/- प्रमाणे गरजेनुसार ४ ते ५ महिन्यासाठी मानधन व शेतीदिनसाठी.	८०५९०/-
	१०० हे. क्लस्टरसाठी एकुण देय अनुदान	४९३०९०/-

**शेतकरी प्रवर्तक-** प्रत्येक गटासाठी (१०० हे) एका प्रगतीशील शेतक-याची प्रवर्तक म्हणून निवड करण्यात यावी. या शेतकरी प्रवर्तकास रु.३०००/- प्रति माह मानधन देय आहे. गरजेनुसार ४ ते ५ महिन्यासाठी या प्रवर्तकाची निवड करण्यात यावी. यासाठी मानधन उपरोक्त तक्त्यातील अ.क्र.२ मध्ये दर्शविलेल्या रक्कम रु.८०५९०/- मधुन देण्यात यावी. सदर शेतकरी प्रवर्तकाची शेतकरी प्रशिक्षण, पिक प्रात्यक्षिके राबविणे इ.साठी मदत घेण्यात यावी.

ब) पिक प्रात्यक्षिक प्रकल्पाविरहित प्रकल्पामध्ये व प्रकल्पाबाहेर राबवावयाचा कार्यक्रम-

### १) प्रमाणित बियाणे वाटप

सन २०१२-१३ मध्ये मुलभूत बियाणे खरेदी, पायाभूत व प्रमाणित बियाणे उत्पादन या बाबी वगळण्यात आलेल्या आहेत. प्रमाणित बियाणे वाटप या बाबीचे जिल्हानिहाय लक्षांक सोबत प्रपत्र ३ व ४ मध्ये देण्यात आले आहेत. सदर बियाणे वाटप महाबिज यांचे वितरकामार्फत करण्यात येणार असून प्रकल्पांतर्गत बियाणे वाटप करताना निवडलेल्या शेतक-यांना महाबिज यांचे वितरकाकडून अनुदान वजा जाता शेतकरी हिस्सा अदा करून बियाणे घेण्याचे सूचना देण्यात याव्यात. महाबिज प्रमाणे कृषि विद्यापीठे, राष्ट्रीय बियाणे निगम तसेच कृषि विज्ञान मंडळ यांचेकडील बियाणेही रु.१२००/- प्रति किंवल अनुदानाने देण्यात हरकत नाही. तथापी असे बियाणे घेताना दहा वर्षांचे आतीलच वाणाचे प्रमाणित बियाणे घेण्यात यावे. कृषि विज्ञान मंडळाकडून बियाणे घ्यावयाचे असल्यास सदर कृषि विज्ञान मंडळाकडे पिकनिहाय, वाणनिहाय किती बियाणे उपलब्ध आहे याची माहिती कृषि आयुक्तालयास सादर करावी. व कृषि आयुक्तालयाच्या मान्यतेनंतरच बियाणे वितरीत करावे.

प्रकल्पाबाहेरील बियाणे वाटप महाबिज यांचे वितरकामार्फत करण्यात येईल यासाठी स्वतंत्ररित्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येतील.

जिल्हा बियाणे समिती -

प्रकल्पांतर्गत प्रमाणित बियाणे वाटप याचे नियोजन करण्यासाठी जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी स्तरावर एक समिती स्थापन करण्यात यावी. यामध्ये उपविभागीय कृषि अधिकारी आणि तालुका कृषि अधिकारी, संबंधित कृषि विद्यापीठाचे शास्त्रज्ञ व महाबीज चे प्रतिनीधी यांचा समावेश करावा. कृषि विद्यापीठ, महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम या संस्थाकडे कोणकोणत्या वाणाचे किती बियाणे उपलब्ध आहे याचा विचार करून कोणत्या वाणांचे बियाणे वितरीत करावयाचे याबाबत निर्णय व नियोजन सदर जिल्हा बियाणे समितीद्वारा करण्यात यावे.

### २) एकात्मिक अन्नद्रव्ये व्यवस्थापन-

एकात्मिक अन्नद्रव्ये व्यवस्थापन मध्ये जिप्सम आणि सूक्ष्ममूलद्रव्ये या दोन बाबींचा समावेश होतो. हे दोन्ही ही घटक पेरणीपूर्वी वापर करावयाचे आहेत त्यामुळे पेरणीपूर्वी यांचा पुरवठा शेतक-यांपर्यंत होणे अत्यावश्यक आहे. कृषि आयुक्तालयामार्फत जिप्सम तसेच सूक्ष्ममूलद्रव्यांचे पुरवठ्यांचे आदेश पुरवठादार यंत्रणेस जिल्हानिहाय देण्यात आले आहेत तथापि तालुका निहाय जिप्सम व सूक्ष्ममूलद्रव्ये पुरवठ्याचे आदेश संबंधित यंत्रणांना जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयाने तात्काळ द्यावेत.

खरीप हंगामासाठी जिप्सम व सूक्ष्ममूलद्रव्यांचा पुरवठा १५ मे पुर्वी तसेच रबी हंगामासाठी ३१ ऑगस्ट पूर्वी होणे आवश्यक आहे त्यानुसार सर्व संबंधितांनी तसेच पुरवठादार यंत्रणांनी कार्यवाही करावी.

यासाठी प्रति हेक्टरी रु.१२५०/- अनुदान उपलब्ध आहे. त्यापैकी जिप्सम पुरवठ्यासाठी रु.७५०/- प्रति हेक्टरी व सूक्ष्मअन्नद्रव्यासाठी रु.५००/- प्रति हेक्टरी अनुदान देय आहे. एका शेतक-याला जास्तीत जास्त पाच हेक्टरपर्यंत लाभ द्यावयाचा आहे. ज्या शेतक-याला एकदा लाभ देण्यात आलेला आहे त्या शेतक-याला पुढील वर्षी त्याच क्षेत्रासाठी लाभ देण्यात येवू नये.

### जिप्समचा वापर :-

प्रति हेक्टर ४०० कि.ग्रॅ. जिप्सम पुरवठा करावयाचा आहे यासाठी जिप्समच्या किंमतीच्या ५० टक्के व पूर्ण वाहतूक खर्च असे एकूण प्रति हेक्टरी रु.७५०/- अनुदान मंजूर आहे.

### सूक्ष्ममूलद्रव्यांचा वापर:-

राज्यामध्ये वेगवेगळ्या ठिकाणी निरनिराळ्या सूक्ष्म मूलद्रव्यांचा अभाव आढळून आलेला आहे. यासाठी सूक्ष्ममूलद्रव्यांचा वापर ही बाब सन २००७-०८ पासून समाविष्ट करण्यात आलेली आहे. यामध्ये सूक्ष्ममूलद्रव्यांचा अभाव असलेल्या क्षेत्रामध्ये सूक्ष्ममूलद्रव्यांच्या गरजेनुसार वापरासाठी किंमतीच्या ५० टक्के किंवा रु. ५००/- प्र.हेक्टर यापैकी जे कमी असेल ते अनुदान देय राहिल. कृषि विभागाच्या मृदा चाचणी प्रयोगशाळेच्या अहवालानुसार ज्या सूक्ष्ममूलद्रव्यांची कमतरता असेल त्यासाठी कार्यक्रम राबविण्यात यावा.

दिनांक १०.४.२००८ रोजी मूलद्रव्यांचा वापर करण्यासाठी मा.कृषि आयुक्त यांचे अध्यक्षतेखाली राज्यस्तरीय तज्ञ समितीची बैठक आयोजित करण्यात आली होती. त्यानुसार राज्यामध्ये बहुतांश जिल्हयांमध्ये जस्त (Zn) व लोह (Fe) चे प्रमाण कमी असल्याचे निदर्शनास आले. जस्ताचे प्रमाण कमी असलेल्या क्षेत्रामध्ये सरळ खते झिंक सल्फेट हेप्टा हायड्रेट ( $ZnSO_4 \cdot 7(H_2O)$ ) या स्वरूपात २० कि लो प्रति हेक्टर तर लोह कमतरता असलेल्या क्षेत्रामध्ये सरळ खते फेरस सल्फेट ( $FeSO_4$ ) या स्वरूपात १० कि लो प्रति हेक्टर व जिप्सम प्रति हेक्टरी ४०० कि.ग्रॅ. या प्रमाणात पुरवठा करण्यात यावा असे ठरविण्यात आले.

माती परिक्षण तपासणीमध्ये याव्यतिरिक्त सूक्ष्ममूलद्रव्यांची कमतरता आढळल्यास आवश्यक तेनुसार सूक्ष्ममूलद्रव्यांचा पुरवठा करण्यास हरकत नाही.

### ३) जिवाणू संवर्धनाचे वाटप

खरीप व रब्बी हंगामाच्या पेरणीपुर्वी १५ दिवस अगोदर शेतक-यांस पोहचतील या दृष्टीने जिवाणु संवर्धन पाकीटे पुरवठा करणा-या यंत्रणाना मागणी नोंदवावी अनुदानाअभावी सदरची बाब राबविली नाही असे समर्थन चालणार नाही. याची सर्व जबाबदारी संबंधित जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांची राहिल.

कडधान्य पीकासाठी रायझोबीएम कल्चर २५० ग्रॅम व फॉस्फरस सोल्युबलाईझिंग जिवाणुंचा (पीएसबी) २५० ग्रॅम प्रति १० कि.ग्रॅ. बियाणे याप्रमाणे शिफारस आहे.त्यानुसार जे कडधान्य पेरण्यात येणार आहे त्याच पीकाच्या गटाचे रायझोबियम पुरवठा होईल हे पहावे. बीजप्रक्रिया करताना बुरशीनाशकाची प्रक्रिया केल्यानंतरच जिवाणु संवर्धनाचा वापर करण्यात यावा.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान – कडधान्य कार्यक्रमांतर्गत जिवाणू संवर्धने वाटपासाठीचा जिल्हानिहाय भौतिक आर्थिक कार्यक्रम सोबत जोडला आहे. जिवाणू संवर्धनाची खरेदी गुण नियंत्रण विभागामार्फत निर्गमित करण्यात आलेल्या सूचनेनुसार कार्यवाही करण्यात यावी. त्यानुसार कार्यक्रम राबवावा. याबाबतच्या तरतूदीच्या अधिन राहून कार्यक्रम राबविण्यात यावा. जिवाणू संवर्धनाचे किं मतीचे ५० टक्के किं वा रु.१००/- प्रति हेक्टरी अनुदान देय आहे.

जिल्हानिहाय दिलेल्या आर्थिक लक्षांकाच अधिन राहून कार्यक्रम राबविण्यात यावा.कडधान्य पिकामधील तुर,मुग,उडिद बियाणे वापराचे हेक्टरी प्रमाण कमी असल्यामुळे याबाबीतील निधी शिल्लक राहण्याची शक्यता असते याचा विचार करून भौतिक कार्यक्रम वाढविण्यात यावा.

#### ४) एकाल्मिक कीड व्यवस्थापन:-

एकाल्मिक कीड व्यवस्थापनासाठी खालील बाबींचा अवलंब करावा.

एकाल्मिक कीड व्यवस्थापनासाठी लागणा-या किटकनाशके, जैविक किटकनाशके, व मित्रकीडी इत्यादी आवश्यक तेनुसार वापरणेसाठी रु.७५०/- प्रती हे. मर्यादेपर्यंत अनुदान देय राहिल.

- या निविष्टांच्या खरेदीसाठी गुणनियंत्रण शाखेने निश्चित केलेल्या दरानुसार व खरेदी पध्दतीनुसार खरेदी करण्यात यावी.
- कामगंध (फेरोमोन) सापळ्यांचा वापर.
- अंडीपुंज अळ्या व प्रौढ गोळा करून नष्ट करणे प्रकाश सापळ्यांचा वापर करून जे किटक प्रकाशाकडे आकर्षित होतात त्यांना गोळा करून नष्ट करणे तसेच जास्त प्रादुर्भाव आढळल्यास शेताच्या कडेने चर खणणे.
- परोपजीवी कीडी, भक्षक व रोगांचे जिवाणू इत्यादींचे संवर्धन करून जैविक नियंत्रण करणे.
- जैविक किटकनाशकाचा वापर कृषि विद्यापीठे, आयसीएआर व केंद्रीय जैविक कीड नियंत्रण प्रयोगशाळा यांच्या शिफारशीनुसारच काटेकोरपणे करणे.
- कीडीच्या प्रादुर्भावाच्या टक्केवारी पाहून आवश्यक तेनुसार रासायनिक किटक नाशकांचा वापर करावा.

#### ५) एनपीव्हीचा वापर-

एनपीव्हीचा वापर करण्यासाठी ५० टक्के प्रमाणात प्रति हेक्टरी रु.२५०/- अनुदान उपलब्ध आहे. घाटेअळीच्या नियंत्रणासाठी याचा वापर करण्यात यावा. एनपीव्हीची खरेदी गुण नियंत्रण विभागामार्फत निर्गमित करण्यात आलेल्या सूचनेनुसार करण्यात यावी.

#### ६) पीक संरक्षण औषधे पुरवठा-

कडधान्य पीकांचे विविध कीड रोगांपासून संरक्षण करणेसाठी लागणा-या पीक संरक्षण औषधासाठी किं मतीच्या ५० टक्के किं वा रु. ५०० प्रति हेक्टर याप्रमाणे अनुदान देय आहे. किड व रोगांच्या प्रादुर्भावा बाबत किड व रोग सर्वेक्षणाच्या अहवाला नुसार वेळीच पीक संरक्षण औषधांची मागणी महाराष्ट्र कृषि उदययोग विकास महामंडळ यांचे कडे नोंदवावी. कृषि आयुक्तालयाच्या गु.नि.५ कक्षामार्फत पुरवठ्याचे दर व योग्य त्या सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत.

## ७) तणनाशकांचा वापर-

या बाबीसाठी तणनाशकांचे किंमतीच्या ५० टक्के किंवा रु. ५०० प्रति हेक्टर याप्रमाणे अनुदान देय आहे. कृषि विद्यापीठांचे शिफारशीनुसार तणनाशकांची मागणी महाराष्ट्र कृषि उदयोग विकास महामंडळ / मार्कफेड यांचे कडे नोंदवावी. कृषि आयुक्तालयाच्या गु.नि.५ कक्षामार्फत पुरवठ्याचे दर व योग्य त्या सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत.

## ८) सुधारीत कृषि औजारे :-

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान योजने अंतर्गत कडधान्य पिकाचे कार्यक्रमात पाभर(सीड ड्रील),रोटावेटर, पंपसेट,नॅपसॅक स्प्रेअर,पॉवर ऑपरेटेड स्प्रेअर इ. औजारांचा तसेच लेसर लॅन्ड लेव्हलर चा समावेश करण्यात आलेला आहे. जिल्हा स्तरावर आवश्यक औजारांची मागणी व नियोजन जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी करावे. तसेच लाभार्थीची निवड तालुका कृषि अधिकारी यांनी करावी. सदरची औजारे योजने अंतर्गत खरेदी करताना कृषि संचालक (नि व गुनि) यांच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार नमूद औजारांचे गुणवत्ते विषयक मानके, मागणी नोंदविण्याबाबत कार्यपध्दती औजारांची गुणवत्ता तपासणी, क्षेत्रिय अधिका-यांनी औजारे ताब्यात घेताना व वाटप करताना अवलंबण्याची कार्यपध्दती, अनुदान मर्यादा, देयकांच्या अदायगीची पध्दत इत्यादी बाबत अटी व शर्तीचे अधिन राहून खरेदी करण्यात यावेत.

अभियानाचे कालावधीमध्ये एका लाभार्थ्यास फक्त एकदाच एक किंवा त्यापेक्षा जास्त औजारांचा लाभ देण्यात यावा.

### ८.१ लेसर लॅन्ड लेव्हलर-

हि बाबीचा नव्याने समावेश करण्यात आलेला आहे. शेतकरी गटांना याबाबीचा पुरवठा करावयाचा असून यासाठी रु. ५० टक्के प्रमाणे रु.१५००००/- अनुदान देय आहे.

### ८.२. डिझेल / इलेक्ट्रीक/ पेट्रोकेरोसीन पंपसंच :-

डार्क किंवा ब्राऊन झोन मध्ये समाविष्ट नसलेल्या जिल्हयातील तालुक्यासाठी पंपसेट देय आहेत.

मृद संधारणाच्या कार्यक्रमांतर्गत ज्या शेतक-यांकडे रा.कृ.वि.यो (RKVY) आणि जवाहर विहीर योजनेअंतर्गत शेततळ्याचा कार्यक्रम राबविण्यात आलेला आहे अशा शेतक-यांची प्राधान्याने निवड करण्यात यावी. असे शेतकरी उपलब्ध नसल्यास इतर शेतक-यांना वाव द्यावा. पंपसंच ही बाब राजीव गांधी ग्रामीण विद्युतीकरण योजनेशी एक त्मिक रित्या राबविण्यात यावी.

कृषि संचालक, (नि. व गु.नि.) यांच्या मार्फत निर्गमित झालेल्या दरानुसार व कार्यपध्दतीनुसार या पंपसंचाची खरेदी करण्यात यावी.

तांत्रिक तपासणीमध्ये औजारांचा जो लॉट अपात्र ठरेल तो मूळ संस्थेस त्यांच्या वाहतुक खर्चाने परत करावा तसे बंधन त्यांना पुरवठा आदेश देताना नमूद करावे.

औजारांचे साठा तालुका स्तरावर नोंद वही ठेवून लेखा पध्दती प्रमाणे नोंदी घेण्यात याव्यात. त्याची पुर्ण जबाबदारी तालुका कृषि अधिकारी यांची राहिल.

## ९) तुषार सिंचन रेनगन-

कडधान्य पिकाचे एक किंवा दोन संरक्षित पाण्यामुळे उत्पादनामध्ये चांगली वाढ होते या साठी सुविधा म्हणून याबाबीचा समावेश करण्यात आलेला असून शेतक-यांच्या गटांना सदर रेनगनचा पुरवठा करण्यात यावा. याबाबीसाठी ५० टक्के प्रमाणात रु.१५०००/- प्रति रेनगन अनुदान उपलब्ध आहे(पाण्याच्या फवा-याची त्रीज्या २४ ते ३६ मिटर पाण्याचा प्रवाह १०००० ते ३२००० लि. प्रति तास).

## १०) एचडीपीई पाईप व पीव्हीसी पाईप

पाण्याच्या स्रोतापासून प्रक्षेत्रावर पाणी नेण्यासाठी व पिकांना देण्यासाठी एचडीपीई पाईप व पीव्हीसी पाईप पुरवठा ही बाब समाविष्ट आहे. याअंतर्गत सर्व प्रकारच्या पाईपचा पुरवठा करावयाचा असून यासाठी सर्व घटकातील लाभार्थी शेतक-यांना त्यांच्या गरजेनुरूप पुरवठा करण्यात आलेल्या पाईप्सच्या किंमतीच्या ५० टक्के किंवा रु. १५०००/- यापैकी जे कमी असेल ते अनुदान देय राहिल. एचडीपीई पाईप्सचे दर संचालक, निविष्ठा व गुण नियंत्रण यांचेकडून निर्गमित करण्यात आले आहेत. पीव्हीसी पाईप्सची खरेदी महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ यांचे दर करारानुसार करावयाची आहे. लाभार्थी निवड आतापासूनच सुरु करण्यात यावी. ज्या शेतक-यांकडे शेततळी खोदली आहेत त्यांना यामध्ये प्राधान्य देण्यात यावे. तसेच ज्या शेतक-यांकडे पाण्याचा स्रोत उपलब्ध आहे त्यांचीच निवड करण्यात यावी. निवड करताना महीला, अनुसूचित जाती/जमाती यांना दिलेल्या निकषाच्या प्रमाणात लाभ देण्यात यावा.

उपरोक्त सुधारीत कृषि औजारे , पंप संच व पाईप्सच्या पुरवठ्यासाठी लाभार्थीची यादी जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी तयार करावी व त्यास जिल्हा अन्न सुरक्षा अभियान कार्यकारी समितीची मान्यता घ्यावी.

यांत्रिकीकरणाचा लाभ देताना महिला/मागासवर्गीय लाभार्थी, महिलांचे स्वयंसेवीसंघ यांना प्रथम प्राधान्याने लाभ देण्यात यावा. यांना लाभ देऊन उर्वरित यंत्रे, अत्यल्प भूधारक, अल्पभूधारक, छोटे शेतकरी, मोठे शेतकरी अशा क्रमाने वाटपाची कार्यपध्दती ठेवावी.

सर्व औजारांचे तांत्रिक निकष संबंधित उत्पादक संस्थेकडून प्राप्त करणे बंधनकारक राहिल.

पुरवठा करण्यात आलेल्या सर्व औजारांचा पुरवठा संस्थेच्या तांत्रिक मानाकांप्रमाणे आहेत याची तपासणी करून खातरजमा करावयाची जवाबदारी शासकीय पुरवठादार संस्थांवर राहिल. तालुक्याच्या चिकीत्सालयाच्या ठिकाणी अथवा टी. एस. एफ. येथे औजारे प्राप्त करून

त्या ठिकाणी पुरवठा केलेली औजारे ठरविलेल्या मानकानुसार असल्याची खात्री करावी. आवश्यकता भासल्यास त्रयस्थ संस्थेमार्फत तांत्रिक तपासणी करण्यासाठी नमुना पाठविण्यात यावा. तांत्रिक बाबीची खात्री झाल्यानंतर लाभार्थ्यांना औजारे वाटप करण्यात यावे. लाभार्थीची पोहोच घेऊन संग्रही ठेवावी.

## ११) शेतकरी प्रशिक्षण

शेतकरी प्रशिक्षण हे शेतीशाळा धर्तीवर राबविण्याचे आहेत. त्याची खालीलप्रमाणे अंमलबजावणी करण्यात यावी.

- १) प्रत्येक लघु प्रकल्पाच्या गटामध्ये १ शेतकरी प्रशिक्षण वर्ग घेण्यात यावा.
- २) शेतकरी प्रशिक्षण वर्ग घेण्याची ठिकाणे जिल्हास्तरीय समितीमध्ये निश्चित करण्यात यावी.
- ३) सदर शेतकरी प्रशिक्षण वर्ग हे पिक पध्दतीवर आधारीत असावेत व त्यामध्ये हंगामातील सर्व पिकांचा समावेश प्रशिक्षण वर्गात असावा.
- ४) एक प्रशिक्षण वर्ग हा एकूण चार सत्रामध्ये प्रत्येकी ३० शेतक-यांच्या समुहासाठी आयोजित करण्यात यावा. एका सत्रासाठी रक्कम रूपये ३५००/- आर्थिक तरतूद राहिल.
- ५) प्रथम सत्र हे खरीप हंगामाच्या सुरवातीस आयोजित करावेत.
- ६) द्वितीय सत्र हे खरीप हंगामाच्या कालावधीत घ्यावेत.
- ७) तृतीय सत्र हे रब्बी हंगामाच्या कालावधीत घ्यावेत.
- ८) चौथे सत्र रब्बी पिकाच्या काढणीनंतर आयोजित करावेत.
- ९) संपुर्ण चार सत्राच्या प्रशिक्षण वर्गासाठी रक्कम रु. १४०००/- अनुदान देय राहिल.
- १०) अधिक उत्पादन व उत्पादकता घेणेसाठी शेतक-यांना प्रत्यक्ष त्यांच्या शेतावर अद्यावत तांत्रिक माहिती पुरविणे, शेतीशास्त्राचे उत्तम दर्जाचे तंत्रज्ञान देणे, हा शेतकरी प्रशिक्षण वर्गाचा मुख्य हेतू आहे.
- ११) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानामध्ये समाविष्ट असणा-या तालुक्यासाठी पीकाखालील क्षेत्राप्रमाणे शेतकरी प्रशिक्षण वर्गाची संख्या राहिल. कृषि विद्यापीठे, कृषि विज्ञान केंद्र, केंद्र शासनाच्या संस्था येथील दोन कृषि तंत्र प्रत्येक शेतकरी प्रशिक्षण वर्गात मार्गदर्शन करण्यासाठी असावेत.
- १२) प्रत्येक शेतकरी प्रशिक्षण वर्गात शेतक-यांची संख्या ३० च्या मर्यादेपर्यंत राहिल. प्रत्येक शेतकरी प्रशिक्षण कृषि तंत्रांच्या सोईच्या वेळेनुसार ४ ते ५ तासाची असेल.

शेतकरी प्रशिक्षण वर्गाचे बाबनिहाय सविस्तर तपशिल खालीलप्रमाणे राहिल.

अ.क्र.	तपशिल/बाब	रक्कम रूपये
१	प्रथम सत्र खरीप हंगामाच्या सुरवातीस	३५००
२	द्वितीय सत्र खरीप हंगामाच्या कालावधीत	३५००
३	तृतीय सत्र रब्बी हंगामाच्या कालावधीत	३५००
४	चौथे सत्र रब्बी हंगामाच्या पिक कापणीनंतर	३५००
	एकूण खर्च	१४,०००

मार्गदर्शनासाठी बोलविण्यात आलेल्या तज्ञांचे मानधन, प्रशिक्षणासाठी लागणारे साहित्य व माहिती पुस्तिका तसेच प्रशिक्षणार्थीसाठी लागणारे फराळ इ. खर्च करण्यात यावा.

विभागाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सुचनांचे आधिन राहून शेतक-यांच्या शेतकरी प्रशिक्षण आयोजित कराव्यात. तज्ञ प्रशिक्षकांचे प्रशिक्षण घेतलेल्या प्रशिक्षणार्थीमार्फतच शेतक-यांच्या शेतकरी प्रशिक्षण आयोजित केल्या जातील, हे कटाक्षाने पाहावे.

शेतक-यांना प्रत्यक्ष भात क्षेत्रावर पिकाच्या संपूर्ण हंगामात पीकाच्या वाढीच्या प्रमुख अवस्थेत टीओएफच्या अभ्यास क्रमानुसार प्रशिक्षण देण्यात येईल. यापूर्वी टी.ओ.एफ. व्दारे प्रशिक्षित झालेले कर्मचारी / शेतकरी / इतर संस्थांचे प्रतिनिधी हे प्रशिक्षकाचे काम करतील. प्रत्येक शेतकरी प्रशिक्षणासाठी असे दोन प्रशिक्षक असतील. प्रत्येक शेतकरी प्रशिक्षण ३० शेतक-यांना प्रशिक्षण देण्यात येईल. प्रशिक्षणात सहभागी शेतक-यांपैकी सलग १०० हेक्टर क्षेत्र असणा-या गटात प्रात्यक्षिक आयोजित करावे. हे प्रशिक्षण शेतक-यांचा प्रत्यक्ष सहभाग व कृतिव्दारे अनुभव या तत्वावर आधारीत राहिल. शेतकरी प्रशिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा हंगामानुसार व स्थानिक गरजेनुसार राहिल.

### १३) इतर संकिर्ण खर्च-

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियाना अंतर्गत कार्यक्रम गतीमान होण्यासाठी ज्या जिल्हयांना प्रकल्प व्यवस्थापन समिती आहे (तंत्र सल्लागार व तंत्र सहाय्यक असणा-या)अशा जिल्हयाला इतर संकिर्ण बाबीसाठी रु. ७५०००/- हजार अर्थ सहाय्य देय राहिल. इतर जिल्हयांना प्रत्येकी रु.१०००००/- प्रमाणे अनुदान देय राहिल.

### १४) उत्कृष्ट काम करणा-या जिल्ह्याला पुरस्कार :-

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानाचा कार्यक्रम योग्यवेळी तथा उत्कृष्टपणे राबविणा-या, राज्याच्या उत्पादकतेमध्ये हातभार लावणा-या जिल्ह्याला हा पुरस्कार देण्यात येणार आहे. सन २००७-०८ पासून २०११-१२ पर्यंत कामाच्या पध्दतीच्या आढावा घेऊन हा पुरस्कार प्रदान करण्यात येणार आहे. उत्कृष्ट काम करणा-या जिल्हा पुरस्कार जबाबदारी जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांची राहिल व यामध्ये सहभागी होणे त्यांच्यावर अनिवार्य राहिल.

लक्षांकानुसार झालेले साध्य.यासाठी खालील प्रमाणे गुण ठरविण्यात आलेले आहेत.

अ.क्र.	निकष	गुण
१	भात, गहु, कडधान्य पिकाच्या उत्पादकतेमध्ये वाढ	३०
२	भौतिक व आर्थिक लक्षांकानुसार साध्य	२०
३	बियाणे बदलाच्या दरामध्ये वाढ	१०
४	खतांचा योग्य वापर	१०
५	एकात्मिक कि ड व्यवस्थापन	१०
६	शेतक-यांची ज्ञान क्षमता वृद्धी	५
७	सुधारीत तंत्रज्ञानाचा वापर	५
८	चोपण आणि क्षारपड जमिनीसाठी उपाययोजना (Reclamation)	५
९	स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी	५
	<b>एकुण</b>	<b>१००</b>

योजनेचे सनियंत्रण व मुल्यमापन –

विविध स्तरावर खर्चाच्या तपासणीची अक्केवारी खालील प्रमाणे राहिल

अ.क्र.	स्तर	टक्केवारी
१	विभागीय कृषि सहसंचालक	१
२	जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी	२
३	कृषि विकास अधिकारी	३
४	उपविभागीय कृषि अधिकारी	५
५	तालुका कृषि अधिकारी	१०
६	मंडल कृषि अधिकारी	१५
७	कृषि पर्यवेक्षक	५०

विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी प्रत्येक महीन्यात किमान एका प्रकल्पाला भेट दयावी,जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी ३ व कृषि उपसंचालक यांनी त्यांचे कार्यक्षेत्रातील ५० टक्के प्रकल्पांना भेटी दयाव्यात व निविष्ठा पुरवठा व अतर कार्यक्रमांचा आढावा घ्यावा . भेट नोंद वही मध्ये तशी नोंद करावी व शे-यामध्ये सुचना लिहाव्यात.

उपरोक्त बाबीसाठी जिल्हानिहाय,बाबनिहाय तरतुद सोबतच्या तक्त्यात दिली आहे. त्यानुसार मागिल वर्षाची अखर्चित रक्कम व खात्यावर जमा झालेले एकुण व्याज वजा जाता उर्वरीत अनुदान केंद्र शासनाकडून जसजसे प्राप्त होईल त्याप्रमाणे आर.टी.जी.एस.पध्दतीने आत्माचे खात्यावर जमा करण्यात येईल.

या योजनेतील मंजूर लक्षांकास अनुसरुन आयुक्तालय स्तरावरुन बाबनिहाय दिलेल्या लक्षांकानुसार दिलेल्या योजनेची अंमलबजावणी करणेची आहे. आयुक्तालयाच्या परवानगीशिवाय कोणत्याही परिस्थितीत क्षेत्रिय स्तरावरुन बाब बदल करण्यात येऊ नये.

या योजनेतील समाविष्ट घटकांच्या अंमलबजावणीस आवश्यक असणा-या कृषि निविष्टांची आवश्यकता जिल्हा स्तरावर अंतिम करण्यात यावी. सदरच्या निविष्टा मागणीस विभागीय कृषि सहसंचालक यांची पुर्व मान्यता घ्यावी. विभागीय कृषि सहसंचालक यांच्या मान्यतेने पुरवठादार संस्थेकडे मागणी आदेश नोंदविण्यात यावेत. विभागीय कृषि सहसंचालक कार्यालयाकडे आपला प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर तीन कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवसांपर्यंत विभागीय कृषि सहसंचालक यांची सदर निविष्टा मागणीस मान्यता न मिळाल्यास सदर प्रस्तावास मान्यता आहे असे समजून जिल्हास्तरावरून मागणी आदेश नोंदविण्याची कार्यवाही करावी.

या योजनेच्या अंमलबजावणीमध्ये शेतकरी वाटा / हिस्सा यांचा समावेश असून सदर हिस्सा क्षेत्रिय स्तरावर क्षेत्रिय कर्मचा-यांमार्फत शेतक-यांकडून गोळा केला जातो. हा हिस्सा प्राप्त होताच सत्वर संबंधित पुरवठादार संस्थेकडे भरणा करण्यासाठी कार्यालयात जमा करावा. याबाबत मा.आयुक्त (कृषि) यांचे कक्षामधुन लेखाविषयक कार्यपध्दतीबाबत सविस्तर परिपत्रक निर्गमित केले आहे. शेतकरी वाटा कार्यालयास जमा करण्यास दिरंगाई हा अपहार समजून याबाबत विलंब आढळल्यास कार्यालयीन प्रमुखाने संबंधितांबाबत प्रशासकीय कार्यवाही करावी अन्यथा कार्यालय प्रमुखास जबाबदार धरण्यात येऊन याबाबत त्यांच्याविरुद्ध आवश्यक प्रशासकीय कार्यवाही करण्यात येईल याची नोंद घ्यावी.

मासिक प्रगती अहवाल पाठविताना लाभ दिलेल्या लाभार्थ्यांची विगतवारी कळविण्यात यावी. केंद्र शासनास लाभार्थी वर्गनिहाय अहवाल सादर करावयाचा असल्यामुळे मासिक प्रगती अहवाल प्रत्येक महिन्याच्या ५ तारखेपर्यंत सादर करण्यात यावे. मासिक प्रगती अहवाल जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयाने विहित मुदतीत [nfsmpulses@gmail.com](mailto:nfsmpulses@gmail.com), [extn3@rediffmail.com](mailto:extn3@rediffmail.com) या ई-मेल वर पाठवावा. याची जबाबदारी जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयातील संबंधित कृषि उपसंचालक यांची राहिल.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-कडधान्याचा साप्ताहिक अहवाल केंद्र शासनास प्रत्येक आठवड्यांच्या गुरुवारी सादर करण्यात येतो.सदर अहवालांमध्ये हवामान व पीक परिस्थिती, कीड रोग, निविष्टा पुरवठा तसेच पेरणीखालील क्षेत्राची आंतरपीक, मिश्रपीक याबाबतची माहिती सादर करण्यात येते. यासाठी सदरची माहिती दर बुधवारी ई-मेल द्वारे सादर करण्यात यावी.

-//स्वाक्षरीत//-

कृषि संचालक

(विस्तार व प्रशिक्षण)

कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य,

पुणे-४११००५.

(महत्वाची सूचना- जैविक खते, जैविक किटकनाशके, सुक्ष्ममुलद्रव्ये, जिप्सम, बियाणे, औजारे इ. बाबीसाठी गुणनियंत्रण विभागामार्फत दिलेल्या सूचनानुसार नमुने घेण्यात यावेत व सदर नमुने योग्य दर्जाचे असल्याची खात्री करावी. तसेच जर काही नमुने अप्रमाणित दिसून आल्यास त्याचे संपूर्ण बॅचच्या देयकाची अदायगी करण्यात येवू नये. तसेच याबाबत कृषि आयुक्तालयास तात्काळ अवगत करावे.)